

Bir Davet Biçimi Olarak Hz. İbrâhim'in Aklî Delillere Dayalı Metodu *

Enver POLATOĞLU

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı (Diyarbakır/Bismil İlçe Müftüsü)

Tefsir Anabilim Dalı

Dr., Presidency of Religious Affairs (Diyarbakır/Bismil District Mufti)

Department of Tafsir

epolatoglu@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-6702-9332

DOI: 10.34085/buifd.1261844

Öz

İlâhî mesajların sunulma biçimleri, muhatapların ikna edilmesi yönüyle büyük önem taşımaktadır. Bilginin temel kaynakları arasında yer alan akıl, vahiy ve duyuların her biri çatıştırılmaksızın kendi doğal mecrasında ele alındığında, muhatap kitle üzerinde pozitif anlamda büyük etkiler yarattığı bir gerçektir. Kur'an'ın kıssalar yoluyla anlattığı pek çok mesele zengin içerikler ve derin mesajlar taşımakta, muhatapların anlayış ve düzeylerine uygun yöntemler içermektedir. Bu zengin içeriğin esas manasının keşfedilebilmesi için dönemin inanç yapısının, yaşam tarzının, tarihi değerlerinin ve kültürel anlayışının bilinmesi meselenin anlaşılmasını daha kolay hale getirmektedir. Yüce Kur'an'da başta Hz. İbrâhim (a.s.) kıssası olmak üzere pek çok konu ve meselenin anlatımında aklî düşünmeye ve tefekküre dikkat çekilmekte, vahiy-akıl bütünselliğinin önemine işaret edilmektedir. İşte bu çalışmada En'am Sûresinin 74-83 ayetlerinde geçtiği üzere Hz. İbrâhim'in yıldız, ay ve güneşe karşı takındığı tavırlar, toplumu dine davet etmede izlediği yöntemler ve buna bağlı olarak yaşanan sürecin hikmet boyutu ile gerçek sebepleri üzerinde durulması amaçlanmaktadır. Bu bakımdan doğru sonuca ulaşabilmek için Hz. İbrâhim'in içinde yaşadığı toplumun inanç yapısı incelenerek, onun gök cisimlerine yaklaşım tarzından hareketle gerçekte Allah hakkında şüpheye düşüp düşmediği izah edilecektir. Ayrıca meseleyi zahiri veya temsili manada anlamanın mümkün olup olmadığı, tebliğ açısından nasıl bir değer ifade ettiği ve ismet sıfatı bağlamında ele alındığında tevhid ilkeleriyle nasıl bir uyum içerisinde olduğu hususu üzerinde durulacaktır. Hz. İbrâhim'in küçükten büyüğe, tümevarımsal bir yöntemle ve ikna edici bir metotla hareket etmesinin temel saiklerinden hareketle bunun vahiyden beslenen ve tefekkür argümanlarına dayanan bilinçli bir metot olup olmadığı araştırılacak, Hz. İbrâhim'in somut örnekler üzerinden toplum ile kurduğu iletişim ve davet dilinin önemine işaret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an-ı Kerîm, Hz. İbrâhim, Delil, Akıl

Abraham's Method Based on Intelligent Evidence as a Form of Invitation

Abstract

The way the divine messages are presented is of great importance in terms of convincing the addressees. It is a fact that the mind, revelation and senses, which are among the basic sources of knowledge, have great positive effects on the interlocutor when each of them is handled in its own natural medium without conflict. Many issues that the Qur'an tells through stories have rich content and deep messages, and contain methods suitable for the understanding and level of the interlocutors. In order to discover the main meaning of this rich content, knowing the belief structure, lifestyle, historical values and cultural understanding of the period makes it easier to understand the issue. The Almighty Qur'an It draws attention to mental thinking and contemplation on many subjects, especially the story of Abraham (a.s.), and points out the importance of the unity of revelation and reason. In this study, as it is mentioned in the verses 74-83 of Surah An'am,

Hz. The attitudes of Abraham towards the star, the moon and the sun, the methods he followed in inviting the society to religion, and the wisdom dimension and the real reasons of the process lived accordingly were emphasized. In this respect, in order to reach the right conclusion, first of all, Hz. The belief structure of the society in which Abraham lived has been examined, his story in the Qur'an has been handled with a holistic view and the Prophet. It has been focused on whether Abraham actually had doubts or not. It has been evaluated whether it is possible to understand the issue in an outward or representative sense, what value it expresses in terms of communiqué, and how it is in harmony with the principles of tawhid when considered in the context of the title of ismet. In this invitation, Mr. It is seen that Abraham acted from small to large, with an inductive method and a persuasive method. It is possible to say that this is a conscious method that feeds on revelation and is based on contemplative arguments, and focuses on more precise results by making the interlocutor confess their contradictions. In this regard, Hz. The communication and invitation language that Abraham established with the society through concrete examples is not random, but a carefully chosen method.

Keywords: Tafsir, Quran, Hz. Abraham, Evidence, Mind

Giriş

İlk insan Hz. Âdem'den itibaren insanoğlunu tevhid yoluna çağıran peygamberler gönderilmiştir. Peygamberler Rabbimizin ulûhiyetini insanlara tanıtmak, Allah'ın dinini tebliğ etmek, insanlara yapmaları ve sakınmaları gereken işleri açık bir şekilde bildirmek için görevlendirilmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şahit, müjdeleyici, uyarıcı, davetçi ve aydınlatici bir maksatla gönderildiği bildirilmekte,¹ insanların öğüt alıp düşünmelerini ve ibret almalarını sağlamak için bazı kıssalar yer almaktadır. Bu kıssaların her birinde çok önemli dersler ve hikmetler vardır. Ana hatlarıyla bu kıssalarda Allah'ın birliğine, ilâhî kitaplara, peygamberlere, meleklerle ve âhiret gününe iman etmek, namaz, zekât, oruç gibi ibadetleri yapmak, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, anne-babaya iyi davranmak, adam öldürmemek, hırsızlık yapmamak, yoksullara ve yetimlere yardım etmek gibi temel ilkeler yer almaktadır.²

Peygamberler ilâhî vahyin yürüyen kısmıdır. İnsanlar Peygamberler sayesinde Allah'ın emir ve yasaklarını daha iyi anlama imkânına sahip olmaktadır. Bu açıdan her topluma kendi dillerini konuşan, kültürlerini bilen, içeride yaşanan problemlere vakıf olan peygamberler gelmiştir.³ İlâhî mesajların tam olarak anlaşılabilmesi ve toplumların daha kolay ikna edilebilmeleri için peygamberlerin kavimleriyle aynı dili konuşmaları bir zarurettir. Peygamberler Allah'ın izniyle mucize gösteren ve Allah'tan vahiy alan bir kişi olmakla birlikte, ulûhiyyet vasıfları taşımazlar. Onlar her insan gibi doğar, bir süre yaşar ve vefat ederler.

Peygamberler Allah'ın emir ve yasaklarını uygulamada en hassas, insanları yanlış inanç ve davranışlardan uzaklaştırma konusunda en akıllı ve azimli uyarıcılardır. Bütün bu uyarı ve mücadeleye rağmen iman etmeyen toplulukların sonu hüsrân ile neticelenmiştir.⁴ Mesela Hz. Musa'ya (a.s.) karşı İsrailoğullarının ve Firavun'un azaba çarptırılması, yine Hz. Salih, Hz. Hûd, Hz. Nûh ve diğer peygamberleri reddedenlerin azaba uğraması bu bakımdan önemli örneklerdir.

* Bu çalışma 2006 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK danışmanlığında tamamlanan "Kur'an'da ve Tevrat'ta Hz. İbrâhim'in İnanç Konusundaki Akılcı Tutumu" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

¹ *Kur'ân Yolu*, (Erişim 15 Aralık 2022), el-Ahzâb 33/45-46.

² bk. el-Bakara 2/83-84, 285.

³ İbrâhim 14/4.

⁴ en-Nahl 16/36.

Bu misallerden de anlaşıldığı gibi inkâr ve isyan etmelerine rağmen insanlara belli bir mühlet verilmiş, fakat haddi aşmaya devam etmelerinin neticesinde de bu topluluklar helak edilmişlerdir.⁵

Peygamberler davetlerinde belli yöntemler ve metotlar takip etmişlerdir. Özellikle bilgi birikimine sahip olmaları, davetin hedeflenen başarıya ulaşması açısından önemli bir kriterdir. Bu bilginin temel kaynaklarına kısaca değinmekte fayda vardır:

Akıl: Kur'an'da bilgi kaynaklarından biri olarak zikredilen akıl, ilim, idrak, engellemek, bağlamak,⁶ korumak, sığınak, kalp⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Akıl, doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden, güzeli çirkinden ayıran ve insana bir takım sorumluluklar yükleyerek onu ilâhî emirler karşısında mesul kılan önemli bir bilgi kaynağı olarak akıl, Seyyid Şerif el-Cürcânî'ye (öl. 816/1413) göre kalpte bulunan ve kendisiyle doğru ile yanlıştan, hak ile batılın ayırt edildiği nur,⁸ Şah Veliyullah ed-Dehlevî'ye (öl. 1176/1762) göre insanın duyular vasıtasıyla algılayamadıklarını idrak etmesini sağlayan alet,⁹ Mâverdî'ye (öl. 450/1058) göre ise varlıkların hakikatini bilme ve iyi ile kötüyü birbirinden ayırt etme gücü¹⁰ şeklinde tarif edilmiştir. Daha genel bir tarife göre akıl, bilgileri değerlendirerek güzel ile çirkini birbirinden ayırt edebilen, kavram ve fikirler arasında mukayese yoluyla düzenli bilgiyi oluşturabilen, varlıkları gaye, imkân ve ihtimal noktasından hareketle inceleyen ve doğru bilgilere ulaşan bir vasıta¹¹dır. Akıl bazen duyularla elde edilen bilgiyi basamak olarak kullansa da,¹² yanılma ve hata etme ihtimaline karşı tek başına bütün müşkillerin sırrını çözmeye muktedir değildir.¹³ Dolayısıyla insan akıl yoluyla genel meseleleri kavrama imkânıyla beraber bazı teferruatlar aklın sınırını aşmaktadır. Akıl doğru yolu vahyin yardımıyla bulur. Alanı sınırlı olan akıl ile alanı sınırsız olan vahiy aynı kaynaktan doğmak suretiyle birbirlerini desteklemektedirler. Vahyin hedefi akli doğru şekilde işletmektir.¹⁴ Bunun için Kur'an kâinatındaki hikmetleri kavramak için insanı derinden düşünmeye davet ederek tefekkür,¹⁵ tedebbür,¹⁶ tefakküh¹⁷ gibi kavramlara dikkat çekmektedir. Akıl, kendisi için belirlenen alanda kaldığı sürece bilgiye kaynaklık eder. Ancak Allah'ın zatı ve sıfatları gibi metafizik alanlar, aklın sınırını aşan konulardır.¹⁸ Buna göre akıl kendi başına belli bir noktaya kadar somut veriler bağlamında insan bilgisine kaynaklık eder. Vahyin başladığı yerde aklın görevi onun aydınlığında doğru bilgiye varmaktır. Peygamberlere has bir sıfat olarak fetânet, vahyin izinde olan aklın ne kadar etkili olduğu konusunda önemli bir örnektir. Özellikle Hz. İbrâhîm'in akli ne derece etkili kullandığı hususu çalışmamızın ileriki aşamalarında örnekleriyle ortaya konulacaktır.

⁵ Ebû'l-Âlâ el-Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, çev. Heyet (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 3/25.

⁶ Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâr sâdr, 3. Basım, 1414), 11/458.

⁷ Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît* (Beyrut: y.y., 1987), 1336.

⁸ Muhammed Şerif el-Cürcânî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1983), 156.

⁹ Şah Veliyullah b. Abdîrahîm ed-Dehlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa* (Beyrut: 1990), 2/574.

¹⁰ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* (b.y.:Mektebetü'l Hayat, 1986), 17-18.

¹¹ Kamil Güneş, *İslâmi Düşüncenin Şekillenişinde Akıl ve Nass* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 419.

¹² M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri* (İstanbul: Esra Yayınları, 1997), 92-94.

¹³ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Munkiz mine'd-dalâl* (İstanbul: Çağaloğlu Yayıncılık, 1970), 44.

¹⁴ el-Bakara 2/171.

¹⁵ el-Bakara 2/219; Âl-i İmrân 3/191.

¹⁶ en-Nisâ 4/82; Muhammed 47/24.

¹⁷ et-Tevbe 9/122.

¹⁸ Yusuf Şevki Yavuz, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu* (İstanbul: İlim ve Kültür Yayınları, 1983), 67.

Duyular: Yüce Allah Kur'an'da görmenin, işitmenin ve hissetmenin şükredilmeye değer pek yüce birer nimet olduklarını beyan etmektedir.¹⁹ Kur'an'da genel itibarıyla hissi idrak aracı olarak en fazla işitme ve görme duyuları ön plana çıkarılmıştır.²⁰ Kur'an duyularla elde edilecek varlıklara dikkati çekerek, gezip görmek ve araştırıp ibret almak suretiyle insanı kâinattan ders almaya ve düşünmeye davet etmektedir.²¹ Bu durumda insanın duyuları bilgiye kaynaklık etmesi açısından çok önemli bir fonksiyonu icra etmekte olup, duyular akılla, akıl da vahiyle bütünleşerek anlama sürecini tamamlamış olur.

Vahiy: Sözlükte gizli ve hızlı söylemek, işaret etmek, ilham etmek anlamlarına gelir. Terim olarak Allah'ın bir emir, hüküm veya bilgiyi peygamberlerine gizli bir şekilde olarak bildirmesidir.²² Vahiy, meleğin doğrudan insan şeklinde gelmesi, sözün kalbe ve zihne doğrudan veya melek vasıtasıyla ulaştırılması, ilham veya rüya²³ yoluyla gelebilir. İlahî kaynaklı olması sebebiyle en güçlü bilgi kaynağı vahiydir. "Ben göklerin ve yerin gizlisini kesinlikle bilirim. Yine sizin açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilirim."²⁴ meâlindeki Kur'ânî hakikat, insan bilgisinin gerçek kaynağının Allah'ın sonsuz ve mutlak bilgisi olduğunu göstermektedir. Akıl kendiliğinden hakikate ulaşmada zorluk yaşadığından, her zaman vahyin rehberliğine ihtiyaç duymaktadır. Kur'an'da bir davet metodu olarak peygamberlerin kavimleriyle yaptıkları münazaralarda akli delilleri kullanarak insanları düşünmeye sevk ettikleri görülmektedir. Bu durum aklın vahyin rehberliğinde doğru ile yanlış kolay bir şekilde ayırt edebilecek bir düzeye yükseldiğini göstermektedir. Sonuç olarak Kur'an'da akıl, duyular ve vahiy şeklinde üç bilgi kaynağından bahsetmek mümkündür. Vahiy en güçlü bilgi kaynağı olup, akıl ve duyular için önemli bir referans oluşturmaktadır.

Bu noktadan hareketle çalışmamızda Hz. İbrâhim'in yıldız, ay ve güneşe karşı takındığı tavırlar ele alınacak, onun izlediği genel yöntemlere dikkat çekilecek, doğru sonuca ulaşabilmek için Hz. İbrâhim'in içinde yaşadığı toplumun inanç yapısı incelenerek çevresel faktörlerin önemine işaret edilecektir. Bunun yanında Hz. İbrâhim'in davet yöntemleri ile En'am Sûresindeki âyetlerin yorumlanma biçimleri incelenerek konunun anlaşılmasına katkı sunulmaya çalışılacaktır. Çalışmamız giriş, dört ana başlık ile alt başlıklar ve sonuçtan oluşmaktadır.

1. Çevresel Faktörler Bağlamında Hz. İbrâhim Dönemindeki İnançlar

Hz. İbrâhim dönemindeki inançların bilinmesi, muhatapların ikna edilmesi yolunda ortaya konan metot ve davranışların hikmetlerini bilmede çok önemli bir yol göstermektedir. Bu sebeple inanç yapısının oluşumunda "dış faktörlerin" etkisine dikkat çekilmesi büyük önem taşımaktadır.

1.1. Çevrenin İnanç Üzerindeki Etkisi

¹⁹ en-Nahl 16/78; el-Mü'minûn 23/78; es-Secde 32/9; el-Mülk 67/23.

²⁰ M. Osman Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, çev. Hayati Aydın (Ankara: Fecr Yayınevi, 1. Basım, 1988), 103.

²¹ el-Hac 22/46.

²² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15/379-380; Yusuf Şevki Yavuz, "Vahiy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/440.

²³ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu* (Ankara: DİB Yayınları, 2006), 1/16.

²⁴ el-Bakara 2/33.

Kişide doğuştan itibaren fıtrata uygun olarak bazı dinî kabiliyetler oluşmaya başlar. Zamanın geçmesiyle beraber kişilik, karakter ve dinî tutumlar başta çevre olmak üzere pek çok faktörün etkisiyle şekillenmeye devam eder. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) doğan her çocuğun fıtrat üzere doğduğunu, daha sonra anne-babasının onu kendi inançları doğrultusunda etkileyerek Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yaptığı²⁵ anlamındaki hadisi, inanç bakımından insanın insan üzerindeki etkisine dikkat çekmektedir. Fıtrat, dışarıdan oluşan etkilerden zarar görmeyen ana yapıyı oluştururken, zamanla kabiliyetlerde oluşan değişkenlikler ve başta anne baba olmak üzere çevreye göre şekillenen bir yapı oluşmaktadır. Davranış kazanmada kişinin biyolojik özelliklerinin yanında mevcut içsel durumunun ve sosyo-kültürel çevrenin etkileri önemli boyuttadır. Kur'an'da çokça vurgulanan "atalar dini" ifadesi, aile ve çevre şartlarının insanda oluşturduğu etkiyi anlama noktasında önemli bir göstergedir. Allah'a ve Peygambere olan davet karşısında "biz babalarımızı böyle gördük"²⁶ "atalarımızın yoluna uyduk"²⁷ şeklindeki itirazlar, fıtrat ilkelerinin zamanla dış etkiler sebebiyle inanç ve karakter üzerinde değişim meydana getirdiğini göstermektedir. Ancak Peygamberler hayatlarının hiçbir dönemlerinde böylesi yanlış etki ve yönlendirmelerin tesirinde kalmamışlardır.

1.2. Hz. İbrâhim Döneminin İnanç Yapısı

İbrâhim (a.s.) zamanında yaşanan hadiseler, o toplumun inanç yapısıyla ilgili önemli malumatlar içermektedir. Her peygamber kendi döneminin inanç ve imkânları doğrultusunda bir davet anlayışı yürütmüştür.

Hz. İbrâhim zamanındaki hâkim inançlardan ilki putperestlikti. Puta tapma yeryüzündeki en eski inanma biçimlerindendir.²⁸ Hz. İbrâhim'in babasına hitaben; "*Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir faydası olmayan bir şeye niçin taparsın?*"²⁹ şeklindeki sözleri ve putları kırma hadisesi,³⁰ dönemin inanç yapısında putperestliğin yaygın olduğunu göstermektedir.

Putçuluğun farklı bir versiyonu olan gök cisimlerine tapma, Hz. İbrâhim döneminde var olan başka bir inanma şeklidir. İbrâhim'in (a.s.) gök cisimlerine yönelerek "*Rabbim bu (mu)dur?*"³¹ şeklinde bir ifade kullanması, içinde yaşadığı topluluğun güneş, ay ve yıldızlara taptıklarına işaret etmektedir. Yine tanrıların yüksek yerlerde aranması, Zigguratların ve Babil mabetlerinin yükseltilmesi, Nemrût'un Hz. İbrâhim'in Rabbini gökte araması gibi durumlar, bu inancın bir tezahürü olarak doğmuştur.³²

Hz. İbrâhim döneminde gök cisimlerinin putlaştırılmasının bir sonucu olarak müneccimlik vardı. Kur'an'ın haber vermesine göre put festivaline katılmak istemeyen

²⁵ Buhârî, "Cenâiz", 79, 80, 93; Müslim, "Kader", 22.

²⁶ el-Mâide 5/104; bk. Yûnus 10/78.

²⁷ ez-Zuhruf 43/22-23.

²⁸ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989), 3/175-176.

²⁹ Meryem 19/42; bk. eş-Şuarâ 26/70-71.

³⁰ bk. el-Enbiya 21/57-63.

³¹ bk. el-En'am 6/76-79.

³² bk. Muazzez İlmiye Çığ, *Sümer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre İbrahim Peygamber* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 4. Basım, 2004), 129-132.

İbrâhim'in (a.s.) yıldızlara bakarak "ben hastayım"³³ demesi, kavminin anladığı dilden hareketle güya yıldızların durumundan yorum çıkararak bir mazeret ileri sürdüğünü göstermektedir.

Hız. İbrâhim'in kavmi ve Keldanilerin yıldızlara taptıkları ve Sabiin olarak anıldıkları nakledilmektedir.³⁴ Sabiiler³⁵ hakkında bazı farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunların başlangıçta inançlı oldukları, zamanla gezegenleri aracı ilahlar olarak gördükleri ve gezegenlerin figürlerinden hareketle putçuluğa yöneldikleri ileri sürülmektedir.³⁶ Yine onların ibadet edip güneşe yöneldikleri, Zebur okudukları ve melekleri tapınma objesi olarak kabul ettikleri yönünde görüşlere yer verilmiştir.³⁷ Sabiilerin Harran ve Ruha (Urfa) yöresinde yaşadıkları ve Hız. İbrâhim'in onlar arasında yetiştiği kanaati oluşmuş, yıldızlara ve gezegenlere tapınma şeklindeki paganizmin bu şekilde yayıldığı anlaşılmıştır.³⁸ Buna göre Hız. İbrâhim döneminde güneş, ay ve yıldızlara tapmanın bir realite olduğu, dolayısıyla İbrâhim peygamberin davetindeki yöntemlerin bu esaslar çerçevesinde oluştuğu söylenebilir.

2. En'am Sûresi Bağlamında Hız. İbrahim'in Davet Yöntemi

Hız. İbrâhim'in davet anlayışını anlayabilmek için onun hayatındaki metot ve ilkeleri bütünsel olarak değerlendirmek gerekir. Muhatablarını ikna etmede aklî delillere başvuran Hız. İbrâhim, bazen kendisini muhatabının yerine koymakta ve bazen de bir olan Allah inancını en açık haliyle dile getirerek putperestlerin akıllarını doğru kullanmadıklarını beyan etmektedir. En'am Sûresinde geçtiği üzere Hız. İbrâhim içinde yaşadığı toplumu ikna edebilmek için aklî, tümevarımsal ve somut delillerden hareketle düşünmeye dayalı bir davet anlayışını tercih etmiştir.

2.1. Yıldız Ay ve Güneş Hakkındaki Tavırları

Hız. İbrâhim'in yaşadığı toplumda gök cisimlerine tapınma şeklindeki bir anlayışla tevhid inancından hızla uzaklaşmış, bu durum karşısında insanların uyarılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Kur'an'ın haber vermesine göre İbrâhim (a.s.) kavmini tevhid inancına davet ederken ince aklî yöntemlere ve rasyonel tavırlara başvurmuştur. Her ne kadar Tarih kaynaklarında Nemrut'un tehditlerinden çekinen Âzer'in hamile olan eşini bir mağarada tuttuğu, İbrâhim'in orada dünyaya geldiği ve kısa sürede büyüüp dışarı çıktığında gördüğü cisimleri anlamlandırmaya çalıştığı haber verilse de,³⁹ bu konu Kur'an'da yer almamaktadır. En'am sûresinde İbrâhim Peygamber'in gök cisimleri konusundaki akıl yürütmesi şöyle anlatılmaktadır: "Böylece biz İbrâhim'e göklerin ve yerin melekûtunu görüp kavrama imkânı veriyorduk ki kesin inananlardan olsun." "Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü. "Rabbim budur" dedi. Yıldız batınca da "Ben batanları sevmem" dedi. "Ayı doğarken görünce, "Rabbim budur" dedi. O da batınca, "Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yolunu şaşırılmış kimselerden olurum" dedi. Güneşi doğarken görünce, "Rabbim budur; zira bu daha büyük" dedi. O da batınca dedi ki: "Ey kavmim! Ben sizin

³³ es-Saffât 37/89.

³⁴ Muhammed Tâhir İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tûnisîyye, 1984), 7/317.

³⁵ bk. el-Bakara 2/62; el-Mâide 5/69; el-Hac 22/17.

³⁶ Muhammed b. Abdulmelik b. Ahmed, eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal* nşr. Muhammed Seyyid Keylanî (Beirut: Dâru'l-Marife, 1404), 2/257.

³⁷ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân* thk. Abdullah b. Abdul Muhsin et-Türkî (b.y.: Daru'l Hicr, 1. Basım, 2001), 2/37.

³⁸ bk. Şinasi Gündüz, "Sâbüllik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/341-344.

³⁹ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târîhu'l-ümmem ve'l-mülûk* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1407), 1/143; M. Asım Köksal, *Büyük Peygamberler Tarihi* (İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2001), 1/167-172.

(Allah'a) ortak koştunuz şeylerden uzağım." "Ben, O'nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratana çevirdim ve ben müşriklerden değilim."⁴⁰ Yukarıdaki âyetleri dönemin inanışlarını ve sosyal yapısını göz önünde bulundurarak anlamaya çalışmakta fayda vardır. Bu noktada üzerinde durulması gereken sorular; "İbrâhim (a.s.) gök cisimlerine ilah nazarıyla mı baktı? Onları ilk defa mı gördü? Yıldız, ay ve güneş şeklindeki sıralamayı tesadüfen mi takip etti? Başlangıçta bir arayış içinde miydi? Allah hakkında şüphesi mi vardı? Böyle bir şüphe Peygamberler için mümkün mü? Peygamberler nübüvvet öncesinde ismet vasfını koruyamamışlar mı?" soruları olacaktır.⁴¹

2.2. Melekût Âleminin Mahiyeti

İbrâhim (a.s.) ile ilgili olarak En'am sûresindeki muhakeme ve münazaradan önce yüce Kur'an'da kesin inananlardan olması sebebiyle kendisine göklerin ve yerin melekûtunun gösterildiği haber verilmektedir.⁴² Melekût kavramı "mülk" kelimesinden türemiş bir mastar olup "yüce olmak, güç yetirmek, sahip olmak, hükmetmek" gibi anlamlara gelmektedir. Kaynaklarda kavramın bu anlamıyla daha çok Allah için kullanıldığına dikkat çekilmiş ve sonundaki "ut" ekinin mübalağa amaçlı olarak geldiği ifade edilmiştir.⁴³ Kur'an-ı Kerim'de melekût kavramı iki yerde "göklerin ve yerin melekûtu"⁴⁴ şeklinde, iki yerde de "her şeyin melekûtu"⁴⁵ şeklinde geçmektedir.

İbn Abbâs (öl. 68/687-688) melekût kavramını göklerin ve yerin yaratılması manasında kabul ederken, Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/767) göklerin ve yerin alametleri şeklinde anlamıştır. Yine Dahhâk (öl. 105/723) melekûtun anlamını güneş, ay ve yıldızlar şeklinde ifade ederken, Katâde (öl. 117/735) ise güneş, ay ve yıldızlar gibi semavî alametlerle beraber dağlar, ağaçlar ve denizler gibi yeryüzündeki alametleri de bu bağlamda zikretmiştir.⁴⁶

Zemahşerî (öl. 538/1143) Hz. İbrâhim'e melekûtun gösterilmesini, "Düşünce yeteneğini güçlendirmek ve istidlal yöntemine ulaştırmak." şeklinde açıklamıştır.⁴⁷ Buna göre melekût, yüce Allah'ın kâinata koyduğu muazzam nizamı incelikleriyle kavrayabilmektir.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a (öl. 1942) göre Allah tümüyle âlemin bir mülk, bir saltanata tabi olan bir memleket olduğunu ve bu memleketi idare eden Rab olma sırlarını ve hükümranlık saltanatını İbrâhim'in (a.s.) kalbine yerleştirmiştir.⁴⁸

⁴⁰ el-En'am 6/75-79.

⁴¹ Geniş bilgi için bk. Enver Polatoğlu, *Kur'an'da ve Tevrat'ta Hz. İbrahim'in İnanç Konusundaki Akılcı Tutumu* (Konya: SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 42-89.

⁴² el-En'am 6/75.

⁴³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'an*, thk. Safvan Adnan ed-Dâvî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1412), 775; Fuat Aydın, "Melekût", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/45.

⁴⁴ el-En'am 6/75; el-A'râf 7/185.

⁴⁵ el-Mü'minûn 23/88; Yâsîn 36/83.

⁴⁶ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. Seyyid İbn Abdülmaksûd b. Abdirrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kutubil-İlmiyye, 1431), 2/135.

⁴⁷ Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-akâvîl fi vucûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l Kitabi'l Arabî, 3. Basım, 1407), 2/40.

⁴⁸ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, 1992), 3/453.

Konuyu farklı boyutuyla ele alan Mevdûdî'ye (ö. 1979) göre İbrâhim (a.s.) melekût üzerinde derinden derine tefekkür edip gerçeği gördüğü halde, insanlar her gün aynı kâinata bakıp ibret alamadığından, buradaki mesaj Kur'an'la muhatap olan herkes içindir.⁴⁹

Bu açıklamalara göre Hz. İbrâhim'e göklerde ve yerde Allah'ın mülkiyet ve tasarrufu altında bulunan şeylerin mahiyetleri ve hakikatleri açık seçik gösterilmiş, o da bunları tefekkür ederek bilinçle izlemiştir. Bunların kesinlik ifade eden bir imana ulaşması için Allah'tan başka yaratıcısı ve yöneticisi olmadığı hususunda net bilgi verilmiştir.⁵⁰

Esasında Hz. İbrâhim putperest bir toplumda yetişmesine rağmen başlangıçtan beri Allah'ı bilmekte ve tanımaktadır. Melekût âlemi sayesinde göklerin ve yerin mülkü ona gösterilerek, gönlündeki imanun teslimiyet noktasına ulaşması sağlanmış ve gönlü itminan bulmuştur. Nitekim Kur'an'da da geçtiği gibi İbrâhim (a.s.); *"Rabbim! Ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster."* demişti. Allah ona *"İnanmıyor musun?"* diye sorduğunda, *"Hayır öyle değil, fakat kalbim iyice kansın."* demişti.⁵¹ Hz. İbrâhim'in bu arzusu imana aykırı bir talep değildir.⁵² Çünkü o itikadî olarak inandığı diriliş gerçeğini yakînî bilgiye dönüştürmek istemiştir. Bununla beraber elinde kendi gözleriyle bizzat gördüğü delillerin olması ona güç ve moral vermiştir.

2.3. Âyetlerde Tevhid İnancına Yapılan Atıflar

Konuyla ilgili âyetler incelendiğinde sırayla 74. âyete göre İbrâhim (a.s.) babasına tepki göstererek; *"Şüphesiz ben seni de, kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum."* demiştir. Hz. İbrâhim'in puta tapmanın sapkınlık olduğunu en başta açıkça ifade etmesi, Allah'ı bir olarak tanıdığının sonucudur. 75. âyette ise; *"Göklerdeki ve yerdeki hükümler ve nizamı gösteriyorduk."* diye buyurulması, yaşanan sürecin bizzat yüce Allah'ın kontrolünde gerçekleştiğinin beyanıdır. 76. âyet-i celilede yıldızın batmasından sonra *"Ben böyle batanları sevmem."* diye kararını net bir şekilde ifade etmesi, onun ebedî ve ezelî kudret sahibi olan Allah'a inancının bir sonucudur. 77. âyet-i kerimede ise ayın batmasına bağlı olarak; *"Andolsun ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse, mutlaka ben de sapitanlardan olurum."* şeklindeki açıklama, İbrâhim peygamberin bahsedilen tartışmanın yaşandığı ortamda istikamet üzerinde olduğunun beyanıdır. Nitekim Allah'ın dışında başka nesnelere tapmanın sapkınlık olduğu da açıkça ifade edilmiştir. 78. âyette güneşin batmasından sonra ise; *"Ey kavimim! Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."* diyerek şirkin çirkin bir davranış olduğunu en yalın haliyle ortaya koymuştur. Devamında ise göklerin ve yerin yaratıcısına yöneldiğini ve Allah'a ortak koşmadığını açıkta bildirmiş,⁵³ Allah hakkında tartışmalara girişmenin anlamsız olduğunu, putlardan korkmadığını ve Allah'ın sınırsız bilgisinin her şeyi kuşattığını çekinmeden muhataplarına söyleyerek⁵⁴ meydan okumuştur. Bu anlayış ile muhataplarıyla münazarada bulunması, o anda dış etkenlere bağlı olarak kendiliğinden oluşmuş bir inanma şekli değil, önceden alt yapısı hazır olan bir delil sunma yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Üslup olarak ta tedricilik yöntemine bağlı parçadan bütüne doğru bir yol izlendiğine şahit olmaktayız. Sürenin 81. âyetinde güven açısından Allah

⁴⁹ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 1/564.

⁵⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/430.

⁵¹ el-Bakara 2/260.

⁵² Mahmut Hakkı, *Hazreti İbrahim* (İstanbul: Bahar Yayınları, 1973), 19.

⁵³ el-En'am 6/79.

⁵⁴ el-En'am 6/80.

ile putlar karşılaştırılmış ve müşriklerin içine düştükleri çelişkiye dikkat çekmiştir. 82-83. âyetlerde ise “İmanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya, işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır.” buyrulmak suretiyle İbrâhim (a.s.)’in şirk koşmadığı açıkça beyan edilmiştir. Ayrıca yukarıdaki davet biçimi kastedilerek; “İşte (bunlar) Kavmine karşı İbrâhim’e verdiğimiz delillerimiz.” mealindeki âyetle bu tartışmada sunulan delillerin gelişi güzel seçilmediğine, bunların bizzat Allah’ın muradıyla seçildiklerine işaret edilmiştir.

3. En’am Sûresindeki Âyetlerin Yorumlanma Biçimleri

Hiz. İbrâhim’in kavmiyle olan tartışma ve delil sunma yöntemini anlatan En’am sûresindeki âyet-i kerimeler konusunda farklı yorumlar geliştirilmiştir. Bu yorumlar dört başlık altında incelenerek konu hakkında bir değerlendirilme yapılacaktır.

3.1. Doğrudan Zahiri Anlamda Yorumlanması

Kur’an’daki âyetlerden hareketle bu olayı açıklayan bir kısım yorumcular, bu meseleyi Hiz. İbrâhim’in (a.s.) Tanrı arayışı bağlamında zahiri olarak değerlendirmişlerdir.⁵⁵ Rivayete göre iktidarını tehlikede gören Nemrut, dönemin tüm erkek çocuklarının öldürülmesini emreder. Nemrut’un tehditlerinden çekinen Âzer, hamile olan eşini bir mağarada tutar. İddiaya göre İbrâhim (a.s.) orada dünyaya gelir ve kısa sürede büyüyüp dışarı çıktığında gördüğü cisimleri anlamlandırmaya çalışır.⁵⁶

Kur’an’da anlatılan bu konu zahiri olarak şöyle yorumlanmıştır: İbrâhim (a.s.) gece bir yıldız görür ve *هَذَا رَبِّي* “Bu benim rabbimdir.” diyerek bir süre ona yönelik ibadet eder. Yıldız sönmüce bundan vaz geçer, ardından ayı görür ve onun Rab olduğunu söyler. Fakat ay batınca onun da İlah olamayacağını anlar. Ardından güneşi görür, bunun daha büyük olduğunu söyler ve onun Rab olduğunu iddia ederek ona yönelip ibadet eder. Onun da kaybolmasından sonra bir olan Allah’ı bu yolla keşfeder.⁵⁷

Müfessir Âlûsî’ye (öl. 1270/1853) göre bu tartışma kavminin İbrâhim’i (a.s.) yıldızlara tapınmaya davet ettikleri bir esnada yaşanmıştır.⁵⁸ Bu olayı zahiri olarak anlayanlar meselenin Hiz. İbrâhim’in buluş çağına ermeden önce ve mağaradan ilk çıktığı gece yaşadığını iddia etmektedirler.⁵⁹

Mâtürîdî’ye (öl. 333/944) göre şayet İbrahim (a.s.) bu esnada Tanrı’nın zaman ve mekândan münezzehe olduğunu bilseydi, O’nu semada aramış olmazdı.⁶⁰ Bu yaklaşım Hiz. İbrahim’in bir arayış içinde olduğu varsayımına dayanmaktadır. Buna göre İbrahim (a.s.) aynı akıl yürütmeyi ay ve güneş hakkında da yapar ve fani varlıkların Tanrı olamayacağını anlar. Ancak bu zahiri yaklaşımın Kur’an’ın bütünlüğüne ve risaletin ölçülerine uymadığını ve pekçok sakıncalar içerdiğini söylemek mümkündür. Bu görüş doğru olarak kabul edilirse, Hiz. İbrâhim’in kavminin inancından etkilendiği ve içinde yaşadığı toplumun sosyo-kültürel şartlarına göre

⁵⁵ Abdulvahhâb en-Neccâr, *Kasasu’l-enbiyâ* (Beirut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 3. Basım, 1986), 120.

⁵⁶ Taberî, *Târih*, 1/143; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 9/356; Köksal, *Büyük Peygamberler Tarihi*, 1/167-172.

⁵⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 9/356.

⁵⁸ Şihabüddin Seyyid Mahmud el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî fi tefsîri’l-Kur’ânî’l-azîm ve’s-sebi’l-mesânî*, thk. Ali Abdülbârî Atiyye (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1. Basım, 1415), 4/188.

⁵⁹ Taberî, *Târih*, 1/143; Ali Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri (Hulâsâtü’l-tefâsîr)* (İstanbul: Okusan Yayıncılık, ts.), 5/83.

⁶⁰ Ebû Mansur Muhammed b. Mahmud el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-sünne*, nşr. Fatma Yusuf el-Haymî (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 2004), 2/138.

zihninde oluşmuş bir tanrı fikrini kabul ettiği problemi ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla kıssa ile ilgili tarihi bilgiler mahsurludur. Reşit Rıza (öl. 1935) mağara kıssasının mevzu olduğunu ve İbni İshâk'ın Yahudi kaynaklarının tesirinde kalarak kıssayı naklettiğini iddia etmektedir.⁶¹

Söz konusu mağara hikâyesini reddeden Mevdûdî'ye göre bu olay beynini ve gözlerini doğru biçimde kullanabilen bir insanın, İbrâhim Peygamber gibi şirkin egemen olduğu bir çevrede doğup büyümüş de olsa, gerçekliğe ulaşabileceğinin ispatıdır. Ona göre İbrâhim (a.s.) yıldız, ay ve güneşin hareketlerini izleyerek onların Rab niteliğine sahip olmadığı sonucuna varmıştır. Ayrıca bu akıl yürütmelerin İbrâhim (a.s.) için nihai karar olmadığını ve bu sebeple şirk olarak değerlendirilemeyeceğini ifade etmektedir.⁶²

Çağdaş müfessirlerden M. Esed (öl. 1992) Hz. İbrâhim'in bu yolla hakikati tedrici olarak kavradığını söylerken,⁶³ Süleyman Ateş ise Hz. İbrâhim'in içinde yetiştiği ortamdan etkilenecek çocukluk zamanlarında yıldızları tanrı kabul ettiğini, akli yönden olgunluk düzeyine ulaşınca da Allah'ın birliğini keşfettiğini ileri sürmektedir.⁶⁴

Yüce Allah Hz. İbrâhim'in tertemiz bir kalp ile Rabbine vardığını⁶⁵ ve ona daha önce rühdün verildiğini⁶⁶ bildirmiştir. Rüşt kelimesi nübüvvet manasına geldiği gibi; hidayet, ilâhî kanunları uygulayarak ümmeti ıslah etmek gibi manalara da gelmektedir.⁶⁷ Âyet-i kerimede geçen; "Biz onu biliyorduk." ifadesi, Hz. İbrâhim'in (a.s.) imanı konusunda her hangi bir şüphenin olmadığına ve sistematik bir plan dâhilinde yürütülen bu tebliğ metodunun Allah'ın rızasına uygun yürütüldüğüne işaret etmektedir.

Hz. İbrâhim'in ortaya koyduğu bu istidlal şekli belli bir zihni olgunluğu gerektirdiğinden, onun ilk defa ay, yıldız ve güneşi gördüğünü söylemek mümkün olmadığı gibi, o güne kadar yıldızlardan önce güneşi ve ayı görmemesi de düşünülemez.⁶⁸ En büyük olmasına rağmen güneşin en sona bırakılması, Hz. İbrahim'in istidale yönelik bir metotla hareket ettiğini göstermektedir.⁶⁹

Peygamberlerin küfre girme ihtimali icmâen mümkün değilken; yıldız, ay ve güneşin Rab olduklarını söylemek ittifakla küfürdür. İsmet sıfatına sahip olan Peygamberler, peygamberlikten önce de günahlardan korunmuşlardır. Onlar toplumun önderleri olup özel seçilerek elçilik vazifesini üstlenmişlerdir.⁷⁰

Hz. İbrâhim ile ilgili bu konuyu zahiri şekliyle ele alan görüşlerde hadisenin nübüvvetin öncesinde meydana geldiği kabul edilmekte ve Hz. İbrâhim'in bir tefekkür sürecinin nihayetinde Allah'ı keşfedip tevhid inancını tanıdığına inanılmaktadır. Ancak şunu açıkça ifade edebiliriz ki hiçbir peygamber risâlet öncesi veya sonrasında Allah'a karşı şüphe duyulacak arayışlara

⁶¹ Muhammed Reşit Rıza, *Tefsîrül-menâr (Tefsîru'l-Kur'an'il-hakîm)* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1999), 7/460.

⁶² Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 1/568.

⁶³ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı* çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 5. Basım, 1999), 1/242.

⁶⁴ Ateş, *Yüce Kur'an'm Çağdaş Tefsiri*, 3/175.

⁶⁵ es-Saffât 37/84.

⁶⁶ el-Enbiya 21/51.

⁶⁷ bk. Hidayet Aydar, "Rühd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/297-298.

⁶⁸ Zekeriya Pak, "Hz. İbrahim Yıldız Ay ve Güneşi Rab Edindi mi", *Akev Akademi Dergisi* 14 (2003), 66-67.

⁶⁹ Fahreddin Râzî, *İsmetü'l-enbiyâ* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1988), 50-51.

⁷⁰ Râzî, *İsmetü'l-enbiyâ*, 26-35; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *en-Nübüvve ve'l-enbiyâ* (b.y.: 1980), 53-54.

girmemiştir.⁷¹ Esasen burada ince üsluplarla ve hakikatin derin ilkeleriyle eğitim ve tebliğ amaçlı bir akıl yürütme yöntemi izlenmiştir.

3.2. Temsili Anlamda Yorumlanması

Hiz. İbrâhim'in gök cisimlerine yaklaşımını tasavvufçular genellikle gerçekleşmemiş sembolik bir mesele olarak değerlendirmektedirler. Onlar âyetlerin batni manaları çerçevesinde yorum yaparak Hiz. İbrâhim'in yıldız, ay ve güneşe "İşte benim Rabbim budur." demesinin, nasların zahiri manası olamayacağını söylemektedirler. Mutasavvıflara göre akıl yürütme yoluyla elde edilen bilgiler kavramlara dayandığı için insanı eşyanın hakikatine ulaştırmaz, ancak eşyaya delalet edebilir. Sadece tatma bilgileriyle eşyanın hakikatine varılabilir. Tasavvuf tam anlamıyla irfan üzerine kurulmuştur. Mükâşefe bütün hakikatlerin bilinmesinin, Allah'ın marifetinin delili üzerinde düşünölmeye, ona yol aramaya gerek kalmadan, onun tarafından insana bahşedilmesidir.⁷²

En'am sûresindeki âyetleri sülûk esnasındaki makamlardan birinde hâsil olan hal olarak algıladığını söyleyen Niyâzi Mısrî (öl.1105/1694), yaşamış olduğu manevî bir tecrübeyi nakleder. O, tarikatta beşinci makama geldiğinde uyanık iken bir yıldız gördüğünü, onu beden gözüyle gördüğünü zannederek gözlerini yumduğunu, ancak görüntünün yine kaybolmadığını ve gözlerini tekrar açtığında yıldızın yerinde olduğunu görür. O vakit bu yıldızı kalp gözüyle gördüğünü kabul eder. Birkaç gün aynı durumu yaşadıkdan sonra yıldızın büyüyerek ay kadar, daha sonra da güneş kadar olduğunu ve güneşin de büyüyüp her tarafı kapladığını fark eder. Üstadı Ümmî Sinan (ö. 1067/1657) bunun Hiz. İbrâhim'den kalan beşinci menzilin hali olduğunu söyleyip müridini Hiz. İbrâhim'e varis kılar. Böylece onu sıratı müstakime ulaştıran Allah'a hamd eder.⁷³ Bu düşünceye göre Hiz. İbrâhim'in yaşadığı olay manevi âlemde gerçekleşmiştir. Bazı yorumlarda da âyetlerdeki⁷⁴ yıldız kelimesi "duyular", ay "hayal ve vehim", güneş ise "akıl" manasına hamledilmiştir.⁷⁵ Ancak Hiz. İbrâhim'in yıldız, ay ve güneş şeklindeki üslubu, mantıksal bir düzen içerisinde gök cisimlerinin İlah olamayacaklarını bizzat ortaya koymaya yönelik bir metot olduğundan, bunun batını, sembolik veya varsayıma dayalı bir mantık silsilesi içinde yorumlanmasına ihtiyaç olmadığını düşünöyoruz.

3.3. İrşat Metodu Açısından Yorumlanması

Yüce Kur'an tevhid dinine davette pek çok ince üslup ve yönteme dikkat çekmektedir.⁷⁶ Çağdaş âlimlerden Vehbe ez-Zühaylî'nin de ifade ettiği gibi Hiz. İbrâhim'in tavrı, kendisini mümin olmayan birisi gibi gösteren, kendileriyle aynı kanaati taşıdığı vehmini veren ve son derece çarpıcı bir üslûpla tartışıp bunu örneklerle ispatlayan kişinin tavrı olarak sunulmaktadır. Gerçekte Hiz. İbrâhim ilâhlık makamını tespit etmek için tetkik eden bir kimsenin anlayışıyla hareket etmemiştir.⁷⁷ Buna göre Hiz. İbrâhim kendisini muhatabının yerine konumlandırmak suretiyle onun penceresinden bakarak Allah'ın birlik ve kudretini ispatlamıştır. Kur'an'da Hiz.

⁷¹ Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr* (Beirut: Daru'l-Kitabi'l-A'rabî, 1. Basım, 1422), 2/48.

⁷² Abdülkerim el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999), 207.

⁷³ Niyazî-i Mısrî, *Mevâ'idü'l-irfân*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: 1971), 36-37.

⁷⁴ bk.En'am 6/76-80.

⁷⁵ Fahraddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir (Mefâtîhu'l-ğayb)* (Beirut: Dâru İhyâ-i Turasî'l-Arabî, 2. Basım, 1420), 13/38-47.

⁷⁶ bk.en-Nahl 16/125; Tâhâ 20/42-44.

⁷⁷ Vehbe b. Mustafa ez-Zühaylî, *et-Tefsîrü'l-münîr* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1418), 7/264.

İbrâhim'in putlara tapan babası ve kavmine olan tepkisinin yer alması,⁷⁸ onun başlı başına bir ümmet olup Allah'a itaat eden ve asla şirk koşmayan Hanîf bir Müslüman olarak addedilmesi,⁷⁹ Hz. İbrâhim'in tek ilah fikrinde asla tereddütler yaşamadığına ve söylediği her sözün bir hikmet ile söylendiğine işaret etmektedir. Hz. İbrâhim'in; "İşte bu benim rabbim." şeklindeki sözünün anlamı "Sizin iddianıza göre bu benim rabbimdir."⁸⁰ veya "Bu (mu) benim rabbim?", "Şimdi bu yıldız benim Rabbim öyle mi?" anlamında bir münazara cümlesidir. O, muhataplarının anladığı bir yönetime başvurarak ince bir üslup ile ilah olanın kudretinin zail olamayacağına dikkat çekip şöyle demek istemiştir: "Ey müneccimler sizin inancınıza göre yıldız batı tarafında olduğu zaman kuvveti zayıflar, tesiri eksilir ve idare etmekten aciz olur. Bu da, yıldızların ilah olmasının tenkit edilebileceğine delalet eder."⁸¹ Böylece batıp kaybolmanın, ilah olmak için bir kusur olduğu ortaya çıkmış olur.

Bu hadise, Hz. İbrâhim'in kavmi ile yaptığı münazara esnasında vuku bulmuştur. Yüce Allah bu olaydan bahsettikten sonra, "İşte kavmine karşı İbrâhim'e verdiğimiz yöntem bu idi."⁸² buyurmuş ve burada "kavmine karşı" ifadesini kullanmış, "kendisi için veya kendisine karşı" dememiştir. Âyet-i kerîme açıkça gösteriyor ki bu münazaranın amacı İbrâhim'in (a.s.) kendisi için Allah'ı araması değil, kavminin imana ve tevhide ulaşması için bir davet yöntemidir.⁸³ Esasen O, burhânî-cedelî mantık⁸⁴ ve metodik ikna yöntemleriyle⁸⁵ Allah'ın birliğini ispat için akıl yürütme yoluna başvurmuştur.

Müfessir Fahreddin Râzî (öl. 606/1209) Hz. İbrâhim ile ilgili münazarayı maddenin kadim olduğunu söyleyen bir kimseyle tartışırken, önce "madde kadimdir" diye söze başlayıp, daha sonra da "Eğer madde kadim ise niçin biz onun mürekkep ve değişken olduğunu görürüz?" diyerek tartışmayı sürdürmeye çalışan kimsenin durumuna benzetmiştir. Bu mantıkla önce muhatabın sözü tekrar edilmiş, sonra da bunun yanlış olduğu ispat edilmiştir. Aynı şekilde Hz. İbrâhim ilk olarak "Bu benim Rabbim" demiş, ardından da sönüp batanları sevmediğini söyleyerek inanç bakımından içinde yaşadığı toplumun yanlış yolda olduğunu ortaya koymuştur.⁸⁶ Yüce Kur'an'da "İşte kavmine karşı İbrâhim'e verdiğimiz delillerimiz."⁸⁷ âyet-i celîlesi de bu metodun bizzat Allah tarafından ona öğretildiğini göstermektedir. Ayrıca ekseriyetle bu görüşü savunanlar Hz. İbrâhim'in babasını uyarmasını, daha büyük olan ay ve güneşin yerine yıldızı niteleyerek tartışmaya başlamasını ve "Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi." demesini de delil göstermişlerdir.⁸⁸

⁷⁸ el-En'am 6/74; el-Enbiyâ 21/51-52.

⁷⁹ en-Nahl 16/120-123.

⁸⁰ Râzî, *İsmetü'l-enbiyâ*, 50; Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an* (Kahire: Daru'l-Kutubi'l Mısriyye, 2. Basım, 1964), 7/26; Ebü'l-Berekât en-Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-tevîl* (Beyrut: Daru'l-Kelime et-Tayyib, 1998), 1/516; bk. Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 2/40; Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2/136-137; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr* (Beyrut: Dâru'l Fikr, 2. Basım, 1998), 372.

⁸¹ Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 13/38-47.

⁸² el-En'am 6/83.

⁸³ Ahmet İyibildiren, *Kur'an'da İbrahim (a.s.)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990), 93.

⁸⁴ Muammer Esen, "Hz. İbrâhim'in İmanı ve Tevhid Mücadelesi", *AÜİFD* 52/2 (2011), 119.

⁸⁵ Vecihi Sönmez, "Hz. İbrâhim'in Tabi Olduğu Hak Din ve Tevhidi İspat Metodu", *Journal of Islamic Research* 27/1 (2016), 74; Erkan Yar, "Hz. İbrâhim ve Akılcı Metodu", *Kelam Araştırmaları* 4/2 (2006), 97.

⁸⁶ Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 13/40-45.

⁸⁷ el-En'am 6/83.

⁸⁸ Pak, "Hz. İbrahim Yıldız Ay ve Güneşi Rab Edindi mi", *Akev Akademi Dergisi*, 65.

Hız. İbrâhim hakkında Kur'ân'ı Kerim'deki âyetler bir bütün olarak incelendiğinde görülecektir ki, İbrâhim (a.s.), şuurlu bir mücadele ruhuyla hareket ederek, müşrik toplumların kendilerini sorgulamaları için müsait ortamlar oluşturmaya çalışmıştır. İstidlal yoluyla yıldız, ay ve güneşin sönüp kaybolan varlıklar olduğunu, böylece hâdis (sonradan var olan) varlıkların tapılmaya layık olmadığını ortaya koymak için hassas bir üslup takip etmeyi tebliğin başarıya ulaşması açısından uygun görmüştür. Güneş, yıldız ve aydan daha büyük olmasına rağmen, İbrâhim'in (a.s.) onu en sona bırakması, delil getirmeye yönelik tedrici bir metot izlediğini göstermektedir. Hız. İbrâhim yıldızların ilâhlığı hususunda üç örnek seçerek, bunların ilâh olamayacaklarını adım adım takip edip tikel önermelerden hareketle Allah'ı ispatlamıştır. Gök cisimlerinin ilah olamayacağını ispatladıktan sonra gerçek ilâh ve gerçek rab olan Allah'ın ulûhiyet ve rubûbiyetini de bu şekilde inkârcıların huzurunda ispatlamıştır. Dolayısıyla tebliğ faaliyeti yürüten bir kişinin muhatabın çelişkilerini tanıyıp onları ortaya koyması, bu faaliyetin başarıya ulaşması açısından önemlidir.

Bu bağlamda tebliğ yapma ve muhatabı ikna etmede şu hususlar önemlidir:

- 1- Muhatabın tam olarak neye nasıl inandığı bilinmelidir.
- 2- Muhatabın dikkatini çekmek ve onu tartışmada tutabilmek için iletişim dili güçlü tutulmalı, onunla ortak kabullerin olduğu vehmi oluşturulmalıdır.
- 3- Dikkat çekici soru ve örneklerle muhatabın ikna edilmesi hedeflenmelidir.
- 4- Tedrici bir metot izlenmeli, acele edilmemeli ve sabırlı olunmalıdır.
- 5- Açık, somut ve var olan gerçek örnekler üzerinden deliller sunulmalıdır.
- 6- Kâinattaki deliller özenle seçilerek kulun acziyeti ve Allah'ın kudreti ortaya konulmalıdır.
- 7- İlim ve hikmet ışığında akıl yürütme metotları kullanılarak yumuşak bir üslup benimsenmelidir.
- 8- Haklı bir gaye için yapılan münazaralarda Allah'ın yardımından emin olunmalıdır.
- 9- Muhatabın düştüğü çelişkiler fark edilerek nassa dayalı akıllı hamleler geliştirilmelidir.
- 10- Kaba ve sert olunmamalı, şefkatli ve merhametli olunmalıdır.
- 11- Sadece korkutma değil, sevdirmeye ve müjdeleme yöntemi de benimsenmelidir.

3.4. İsmet Sıfatı Bağlamında Yorumlanması

İsmet kavramı sözlükte "men etmek, engel olmak, korumak" anlamlarındadır. Terim olarak ismet, Allah'ın, kulunu cezalandıracağı kötü şeylerden koruması, ona engel olmasıdır.⁸⁹ Kelâm ilminde ise ismet "peygamberlerin Allah tarafından günah işlemekten korunması" şeklinde tarif edilmiştir.⁹⁰

Peygamberler risalet öncesinde de ismet sahibi kişiler olarak günahlardan korunmuşlardır. Bilinçli olarak yıldızların rab olduklarını söylemek küfürdür. Peygamberlerin küfre düşmesi ise mümkün değildir. Şayet böyle olmasaydı, Allah onları insanlara önder yapmaz, elçilik görevi gibi önemli bir vazifeyi emanet etmezdi.⁹¹

⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/403-404.

⁹⁰ Mehmet Bulut, "İsmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/134.

⁹¹ Râzî, *İsmetü'l-enbiyâ*, 26-35.

Kur'an'da, toplumu tarafından Hz. Sâlih'in nübüvvet öncesinde iyi bir insan olarak nitelendirilmesi⁹² ve yine cahiliye döneminde Resûl-i Ekrem'in güvenilir ve geçmişteki hayatının tertemiz olduğunun vurgulanması,⁹³ peygamberlerin nübüvvet öncesinde de yaşadıkları toplumda saygın, güvenilir, iffetli kişiler olarak kabul edildiklerine işaret etmektedir.

Gök cisimlerine ilah demenin şirk olması gerçeğine bağlı olarak Zeccâc (öl. 311/923) "*Hani o, Rabbine salim bir kalp ile gelmişti.*"⁹⁴ âyetini de delil göstererek Hz. İbrâhim'in hiçbir şekilde Allah'a ortak koşmak gibi bir pozisyona düşmediğine dikkat çekmektedir. Ona göre Hz. İbrâhim'in bu tartışmadaki metodu, "*Ortaklarım nerede?*"⁹⁵ âyetindeki duruma benzemektedir. Bu âyetin tam açılımı; "*Sizin iddianıza göre ortağım olduğunu söyledikleriniz nerededir?*" anlamındadır.⁹⁶

Kur'an'da gökleri ve yeri yaratan Allah'ın varlığından şüphe edilmemesi ilkesi üzerinde durulduğunu görmekteyiz.⁹⁷ İnsanın kendi varlığını tefekkür etmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur. Niçin var olduğu sorusu mantık ilkeleri çerçevesinde sorulabilecek haklı bir sorudur. İnsan küçük yaştan itibaren düşünmeye, sorgulamaya ve zihnindeki neticelere sebep bulmaya çalışır. Allah insanı belli kabiliyetler çerçevesinde yaratarak onu fitratullah kavramının gerektirdiği aklî donanıma sahip kılmış ve tevhid anlayışına yönelecek imkânları var etmiştir. "*Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata yapışın.*"⁹⁸ ilâhî mesajında bu hakikate dikkat çekilmektedir. Ayrıca her çocuğun İslam'ı kabul edecek bir yaratılışla fitrat üzere doğduğunu haber veren hadislerde⁹⁹ de aynı mesaja dikkat çekilmiştir. Mükemmel bir varlık olarak var edilen insanoğlu kendi içinde yaşadığı çelişki ve çatışmalarla sağa sola savrulabilmekte ve sonradan başka düşüncelere yönelebilmektedir. Bu hem çevrenin hem de düşünme biçimlerinin de etkisiyle meydana gelir. Ancak peygamber olarak görev verilecek kişiler, fitratın kanunlarına bağlı kalmış ve hayatlarının tüm dönemlerini ilâhî kontrol mekanizması yardımıyla kötülük ve günahlardan uzak yaşamışlardır.

4. Hz. İbrâhim'in Davetindeki Diğer Yöntemler

Hz. İbrâhim'in gök cisimlerine yönelik tavırlarının yanında putlara karşı tavrı ile Nemrut ve babasına karşı tavrı ve tutumu, kendine has davet metodunun genel ilkelerini gözler önüne sermektedir. Bu noktadan itibaren Hz. İbrâhim'in Kur'an'da yer alan ancak yukarıda değinilmeyen davet yöntem, örnek ve üslubuna dikkat çekilecektir.

4.1. Putların İlah Olamayacaklarını Reddetme Biçimi

Hz. İbrâhim'in içinde yaşadığı topluluk putperest olduğundan, onun mücadelesi genel anlamda toplumu düşünsel açıdan etkileyen ve hakikate sevk edici nitelikler taşımaktadır. O, başta babası olmak üzere kavminin puta tapma nedenlerini sorgulamış, onlardan atalarının etkisiyle taklit yaptıklarına dair itiraf gibi cevaplar almıştır.¹⁰⁰ Hz. İbrâhim sorgulama, muhakeme

⁹² Hûd 11/62.

⁹³ Yûnus 10/16.

⁹⁴ es-Saffat 37/84.

⁹⁵ en-Nahl 16/27.

⁹⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/26.

⁹⁷ İbrâhim 14/10.

⁹⁸ er-Rûm 30/30.

⁹⁹ Buhârî, "*Cenâiz*", 92.

¹⁰⁰ el-Enbiya 21/52-53; eş-Şuarâ 26/74.

ve mukayese yapmalarını sağlamak için; Çağırduğunuzda o putlar sizi duyuyorlar mı? Size fayda veya zarar verebiliyorlar mı? gibi sorular sormuş ve Allah'ın yaratan, hidayet eden, yediren, içiren, şifa veren, vefat ettiren, tekrar diriltiren ve bağışlayan bir kudrette olduğunu açıkça haykırmıştır.¹⁰¹ İbrâhim (a.s.) içinde yaşadığı toplumun şirke dayalı saplantılara müptela olduklarını gördüğünde; *"Allah'a yemin ederim ki, siz arkanızı dönüp gittikten sonra ben putlarınıza muhakkak bir tuzak kuracağım."*¹⁰² diyerek tevhid ekseninde bir yol izlemekteydi. Onun amacı yemeyen, içmeyen ve hiçbir gücü olmayan putların ilah olamayacaklarını aklî yollarla anlatmak, karşılıklı konuşabilmek için önemli bir zemin yaratmak ve bu süre içerisinde tevhid inancını açıkça kavmine anlatabilmektir.

Rivayete göre kavmi putların olduğu bölgeyi terk ederek bayram yerine gitmiş, Hz. İbrâhim ise yıldızlara göz atarak, ben hastayım demiş¹⁰³ ve bayram yerine gitmeyi reddederek, kavmini düşünmeye davet etmek için putları kırmayı amaçlamıştı. Yıldızlara göz atması, gök cisimlerine tapan kavminin anlayışına göre hareket etmesi ve astroloji sayesinde yıldızlardan kendisinde bir hastalık olduğuna dair bilgi aldığını ima etmesi anlamındadır.¹⁰⁴

İbrâhim (a.s.) aklî tefekkür melekelerini harekete geçirmek için putlardan büyüğü hariç diğerlerini kırar. Sorgulama esnasında *بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا* "Bütün bu işleri büyük put yapmıştır." diyerek muhataplarını köşeye sıkıştırır. Onlar putların konuşamayacağını itiraf etmek ve inançlarındaki çelişkileri izhar etmek zorunda kaldılar. İbrâhim (a.s.) gerekli nasihati yaptıktan sonra *"Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?"* sorusuyla yaptıklarının akla uygun olmadığını bildirir.¹⁰⁵ Bu olay üzerine dönemin kralı, İbrâhim'in (a.s.) ateşte yakılmasını emreder. Ancak yüce Allah ateşe "serin ol" emrini vererek, Hz. İbrâhim'i korur.¹⁰⁶

Hadis kaynaklarında ikisi Allah'ın zatıyla ilgili, birisi de zevcesi Sâre ile ilgili olmak üzere İbrâhim'in (a.s.) üç yerde yalan söylemek zorunda kaldığı rivayet edilmektedir. Bunlardan biri kavminin kendisini bayrama götürme isteklerine karşılık "Ben hastayım" diyerek isteklerini reddetmesi, bir diğeri putları kırıp kavmiyle karşı karşıya kaldığında "şu büyük put yapmıştır." demesi, üçüncüsü ise eşi Sare ile Mısıra gittiğinde oradaki kralın kendisine kötülük yapmasından korkarak, "Bu kız kardeşimdir." demesidir.¹⁰⁷ Bu konuyla ilgili hadis hakkında kaynaklarda farklı yorumlar yapılmakla beraber zahirde yalan gibi görünen bu konular, içeriği itibarıyla birer etkili davet ve tedbir yöntemi olarak kabul edilmelidir. Dolayısıyla Hz. İbrâhim'in putları kırıp büyük putun suçlu olduğunu söylemesi bir yalan olarak değil, akli kullanmaya sevk edici bir ikna yöntemi olarak kabul edilmelidir.

4.2. Nemrut İle Tartışmasındaki Üslubu

Tarihte iktidar ve servetlerine güvenerek Allah'a karşı durmuş pek çok kişiden biri de Nemrut olarak bilinen ve ilahlık iddiasında bulunan dönemin kralıdır. Hz. İbrâhim'in (a.s.) Nemrut ile olan tartışmasını Kur'an şöyle haber vermektedir: *"Allah kendisine mülk verdi diye*

¹⁰¹ eş-Şuarâ 26/69-83.

¹⁰² el-Enbiya 21/57.

¹⁰³ es-Saffât 37/88-89.

¹⁰⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/49; Zühaylî, *et-Tefsîrü'l-münîr*, 23/109.

¹⁰⁵ bk. el-Enbiyâ 21/57-67; es-Saffât 37/95-99.

¹⁰⁶ bk. es-Saffât 37/97-98.

¹⁰⁷ el-Buhârî, "Enbiya", 9, "Buyû", 100, "Hibe", 36; Müslim, "Fedâil", 154.

İbrâhim ile Rabbi hakkında tartışanı görmedin mi? İbrâhim: Rabbim, dirilten ve öldürendir demişti. (Nemrut) Ben de diriltir ve öldürürüm dedi. İbrâhim, Şüphesiz Allah güneşi doğudan getiriyor, sen de batıdan getirsene dedi. O inkârcı şaşırıp kaldı. Allah zulmeden kimseleri doğru yola erdirmez.”¹⁰⁸ Rivayete göre Rabbim diriltir ve öldürür ifadesinden sonra Nemrut kendisinin de bu güçte olduğunu iddia ederek, idam mahkûmu bir kişiyi affetmeyi kendince “diriltmek”, günahsız bir insanı idam ettirmeyi de kendi dilemesiyle yapılmış bir öldürme fiili olarak sayıyordu. Aslında Nemrut yaratma ve öldürme gücüne sahip bulunmadığını bildiği halde onun demagoji (mugalata) yoluyla İbrâhim peygamberin davetine karşı çıkmasının gerçek sebebi, sömürüye dayalı saltanatını muhafaza etme kaygısıydı.¹⁰⁹

Bu tartışmada çok ince bir üslup dikkat çekmektedir. Nemrut, yaratma ve öldürme fiilini basit gerekçelerle savmaya çalışmış, İbrâhim (a.s.) ise hiç polemiğe girmeden düşmanının zihninde şüpheyi mahal bırakmayacak derecede açık bir delil getirir¹¹⁰ ve can alıcı ikinci bir soru sorar: “Allah güneşi doğudan getiriyor, şayet sen de bir ilah isen onu batıdan getir.” dedi. Nemrut o güne kadar böyle bir sual ile muhatap olmamış, bu kadar küçük düşmemiş ve kavmi karşısında böyle bir hezimete uğramamıştı. Bu tartışma İbrâhim’in (a.s.) haklı, Nemrut’un ilahlık iddiasının ise sahte olduğu gerçeğini açığa çıkarmıştır. Bununla beraber ortaya atılan her iddianın kesin bilgiye dayalı olması, delil gösterildikten sonra tartışmanın uzatılmaması ve sağlam delillere itiraz etmek yerine delil sahibine hak verilmesi gerekmektedir. Ayrıca inancına bakılmaksızın muhataba karşı yumuşak tavır geliştirmek, kaba ve sert davranmamak,¹¹¹ düşündürmek, cesaretli ve açık sözlü olmak tebliğ açısından önemli ilkeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.3. Hz. İbrâhim’in Babasını Davet Etmedeki Üslubu

Kur’an’da Hz. İbrâhim’in babasının ismi Âzer,¹¹² Tevrat’ta ise Terah¹¹³ olarak zikredilmektedir.¹¹⁴ Âzer putperest¹¹⁵ olduğundan,¹¹⁶ oğlu Hz. İbrahim yumuşak ve şefkat içerikli bir üslupla ona davette bulunmuş ve iman etmesi için dua etmiştir.¹¹⁷ Hz. İbrâhim davete ilk olarak babasından başlamış,¹¹⁸ putlara tapmanın yanlış olduğunu mantıksal delillerle açıklamış,¹¹⁹ babasını ikna etmek için “Babacığım!” (بَابَ اِخْتِيارِ) diye söze başlayarak¹²⁰ şefkat içerikli bir yaklaşım sergilemiştir.

¹⁰⁸ el-Bakara 2/258.

¹⁰⁹Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 1/408-409.

¹¹⁰Reşit Rıza, *Tefsîrû'l-menâr*, 3/39.

¹¹¹ Yüce Allah Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun’u Firavun’a gönderdiğinde; “*Firavun’a gidin, doğrusu o azmıştır. Ona yumuşak söz söyleyin, belki öğüt dinler veya korkar.*” buyurmuştur. Tâhâ 20/43-44; Davetteki üslubun önemi için ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/159.

¹¹²el-En’am 6/74.

¹¹³Tevrat, çev. Hakkı Demirel (İstanbul: Müjde Yayıncılık, 1994), Tekvin 11:26.

¹¹⁴Âzer ismiyle ilgili tartışmalar için bk. Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 4/184. Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2/134; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3/451; Farklı görüşler için bk. Günay Tümer, “Âzer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/316-317.

¹¹⁵el-En’am 6/74.

¹¹⁶“Bir Peygamberin babası müşrik olabilir mi?” sorusuyla ilgili tartışmalar için bk. Celâleddin b. Abdirrahman es-Süyûtî, *et-Ta’zîm ve-l minne fi enne ebeveyn Resûlillah fi'l-cenne* (er-Risâletu’t-Tis’a içinde) (Beyrut: Dâru İhyâ’l-Ulûm, 1988), 135-183; Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebir*, 7/42.

¹¹⁷ bk. et-Tevbe 9/114; Meryem 19/42-45; el-Enbiyâ 21/52; eş-Şuarâ 26/70, 86; es-Sâffât 37/85; ez-Zuhruf 43/26; el-Mümtehine 60/4.

¹¹⁸ el-En’am 6/74.

¹¹⁹ Meryem 19/42-45; el-Enbiyâ 21/52-57; el-En’am 6/74-78; eş-Şuarâ 26/72-73.

¹²⁰ Meryem 19/42-45.

Hz. İbrâhim'in babasını davetinde şu önemli esasları görmekteyiz:

1- "Önce en yakın akrabalarımı uyar."¹²¹ ilkesi bağlamında babasını uyarmakla tebliğ faaliyetine başlamış ve bunu asla ihmal etmemiştir.

2- "Allah'ın rahmetinden dolayı, sen onlara karşı yumuşak davrandın."¹²² prensibi bağlamında İbrâhim (a.s.), bir evladın babasına karşı duyması gereken derin saygı ve edep ölçülerine göre hareket etmiştir.

3- "Allah'ın yoluna hikmet ve güzel öğütle davet et."¹²³ ilkesi bağlamında İbrâhim (a.s.) babasına karşı çok yumuşak bir dil kullanarak davetin genelinde "Babacığım!" diyerek hitap etmiştir.

4- Tebliğ faaliyetinde dua yoluyla Allah'ın yardımını talep etmek başarı ve muvaffakiyet açısından önemli bir güçtür. Hz. İbrâhim bu sebeple sadece aklî delilleri kullanmakla yetinmemiş, babasına dua ederek hidayete ulaşmasına vesile olmak için mücadele etmiştir.

5- Davetçinin aklî delillere de yer vermesi gerekmektedir. İbrâhim (a.s.) putların ve yeryüzündeki diğer nesnelere ilah olamayacağını aklî delillerle ispat etmiştir.

Sonuç

Kur'an'daki bilgi kaynaklarının başında akıl, vahiy ve duyular gelmektedir. Akıl ve duyular bütün insanlara verildiği halde, vahiy sadece peygamberlere verilmiş özel bir bilgi kaynağıdır. Bu sebeple akıl ve duyular doğru sunucu elde edebilmek için vahyin bilgisine ihtiyaç duyarlar. Kur'an kıssaları ilahî mesajların daha iyi anlaşılmasını sağlayan birer eğitim aracı olduğundan, İbrâhim'in (a.s.) gök cisimlerine yönelik tavırlarındaki arka planı ve hikmeti doğru okumak gerekmektedir. En'am sûresinin 74-83. âyetleri bağlamında ele aldığımız Hz. İbrâhim kıssası, birçok özelliğiyle dikkat çekmektedir. Söz konusu kıssa Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde ele alındığında, Hz. İbrâhim'in davetini tefekküre dayalı akılcı yöntemler üzerine inşa ettiği anlaşılacaktır.

Hz. İbrâhim'in kavminin davetiyle sırayla yıldız, ay ve güneş hakkında girdiği tartışma ve takip ettiği yöntem üslup açısından büyük öneme sahiptir. Onun gök cisimlerine sırasıyla "Bu benim Rabbimdir." dediği ve daha sonra bunlardan vaz geçtiği Kur'an'da haber verilmektedir. Ancak bu üslupta zikredilen âyetleri doğrudan anlamak yerine Kur'an'ın mantığı içerisinde değerlendirmek ve gerçek maksatları üzerinde düşünmek daha doğrudur. Bu meselenin zahiri anlamda değerlendirilmesi, peygamberlerin ismet sıfatına aykırıdır. Herhangi bir nesneye rab nazarıyla bakmak şirktir. Peygamberlere böyle bir isnatta bulunmak ise büyük bir günahdır. İbrâhim peygamberin yıldız, ay ve güneşe olan yaklaşımı, içinde yaşadığı toplumun inanç yapısına göre aklî bir yaklaşım tarzıdır. Bize göre İbrâhim (a.s.) daha önceden de Allah'ı bilmekteydi ve melekût âlemini müşahede ederek bu inancını yakîni inanca dönüştürmüştü. Daha önce de gördüğü bu gök cisimlerini ilk defa görmüş gibi anlamak bizi dar bir alanda izahat yapmaya zorlar. Dolayısıyla İbrâhim (a.s.) küçükten büyüğe doğru tümevarımsal bir yol ile aynı zamanda tedrici bir davet metodu izlemiştir. Aksini iddia etmek ismet sıfatıyla kuşatılmış olan nübüvvet sahibi peygamberlere karşı büyük bir yargıda bulunmaktır. Bu bakımdan İbrâhim (a.s.)

¹²¹ eş-Şuarâ 26/214.

¹²² Âl-i İmran 3/159.

¹²³ en-Nahl 16/165.

yaratılmış olduğu fıtratını en saf haliyle muhafaza etmiş ve aynı fıtratın bir gereği olarak tevhid mücadelesinde ikna yollu bir metot izlemiştir.

İbrâhim (a.s.) yıldızlara tapan kendi kavmine; *“Bu sizin iddianıza göre benim rabbimdir.”* veya *“(İddia ettiğiniz gibi) bu mu benim rabbim?”* demek suretiyle ortak bir tartışma zemini oluşturmuş ve kavmini ilâhî kudretin ışığında bilinçli bir şekilde seçilmiş yöntemlerle tevhid inancına davet etmiştir. Onun asıl maksadı en etkili şekilde tebliğ faaliyetini yürütmek ve şirk batağına saplanmış toplumunu irşat etmektir. Geçici ve sürekli yer değiştiren cisimlerin rab olamayacaklarını ispat etmesi, sonsuz ve sınırsız kudret sahibi bir yaratıcının olması gerektiği hakikatini ispat etmek demektir. Putları kırarken de, Nemrutla tartışırken de verdiği çarpıcı örnekler muhatapların zihinlerinde unutulmayacak derinlikte etkiler yaratmıştır.

Hız. İbrâhim’in muhataplarına karşı takip ettiği üslup ve metotlar, eğitim ve tebliğ açısından büyük önem taşımaktadır. Küçükten büyüğe doğru tedrici bir metot, düşünmeye dayalı bir yöntem, sabır, cesaret ve kararlılıkla sergilenen bir duruş, ondaki davetin esaslarını oluşturmaktadır. Ayrıca muhatapların inanç yapısını bilmek, güçlü deliller ortaya koymak, doğru örnekler seçmek, yumuşak bir dil kullanmak ve merhametli davranmak gibi esaslar bir davetçinin başarısı için çok önemli ilkelerdir.

Kaynakça

- Âlûsî, Şihabüddin Seyyid Mahmud. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-sebi'l-mesânî*, thk. Ali Abdülbârî Atiyye. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415.
- Arslan, Ali. *Büyük Kur'an Tefsiri (Hulâsatü't-tefâsir)*. İstanbul: Okusan Yayıncılık, ts.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.
- Aydar, Hidayet. "Rüşd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/297-298. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Aydın, Fuat. "Melekût". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/45-47. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdillâh. *Sahîhu'l-Buhârî*. nşr. Mustafa Dîb el-Buğa. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr -el-Yemâme, 1987.
- Bulut, Mehmet. "İsmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/134-136. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Cürcânî, Muhammed Şerif. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1983.
- Çiğ, Muazzez İlmiye. *Sümer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre İbrâhim Peygamber*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 4. Basım, 2004.
- Dehlevî, Şah Velîyullah b. Abdîrahîm. *Hüccetullâhi'l-bâliğa*. Beyrut: 1990.
- Elmahlı, M. Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, 1992.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı*. çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk. 3 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 5. Basım, 1999.
- Esen, Muammer. "Hz. İbrâhim'in İmanı ve Tevhid Mücadelesi". *AÜİFD* 52/2 (2011)
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakûb. *el-Kâmûsu'l-muhît*. Beyrut: 1987.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Munkiz mine'd-dalâl*. İstanbul: Çağaloğlu Yayıncılık, 1970.
- Gündüz, Şinasi. "Sâbilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/341-344. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Güneş, Kamil. *İslâmî Düşüncenin Şekillenişinde Akıl ve Nass*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Hakkı, Mahmut. *Hazreti İbrâhîm*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1973.
- İbn Aşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tûnus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984.
- İbnü'l Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitabî'l-A'rabî, 1. Basım, 1422.
- İbn Manzûr, Muhammed. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdr, 3. Basım, 1414.
- İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan ed-Dâvî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1412.
- İyibildiren, Ahmet. *Kur'an'da İbrahim (a.s.)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Köksal, M. Asım. *Büyük Peygamberler Tarihi*. İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2001.
- Kur'an Yolu. <https://kuran.diyanet.gov.tr> (Erişim 15 Aralık 2022)
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. 20 Cilt. Kahire: Daru'l Kutubi'l Misriyye, 2. Basım, 1964.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Kuşeyrî Risâlesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Mahmud. *Te'vilâtü Ehli's-sünne*. nşr. Fatma Yusuf el-Haymî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-'uyûn*. thk. Seyyid İbn Abdülmaksûd b. Abdîrahîm. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1431.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed. *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*. b.y: Mektebetü'l Hayat, 1986.
- Mevdûdî, Ebû'l-Alâ. *Tefhîmü'l-Kur'ân* çev. Heyet. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- Mısrî, Niyâzî-i Muhammed. *Mevâ'idü'l-irfân*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: 1971.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccac. *Sahîh-i Müslim*. nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâ-i Turâsî'l-Arabî, ts.
- Necati, M. Osman. *Kur'an ve Psikoloji*. çev. Hayati Aydın. Ankara: Fecr Yayınevi, 1. Basım, 1988.
- Neccâr, Abdülvahhâb. *Kasasü'l-enbiyâ*. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 3. Basım, 1986.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât. *Medârikü't-tenzîl ve ğakâ'iku't-te'vil*. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l Kelim et-Tayyib, 1998.
- Pak, Zekeriya. "Hz. İbrâhim Yıldız Ay ve Güneşi Rab Edindi mi". *Akev Akademi Dergisi* 14 (2003)
- Polatoğlu, Enver. *Kur'an'da ve Tevrat'ta Hz. İbrâhîm'in İnanç Konusundaki Akılcı Tutumu*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

- Râzî, Fahreddin. *et-Tefsîrû'l-kebîr (Mefâtîhu'l-ğayb)*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ-i Turasi'l-'Arabî, 2. Basım, 1420.
- Râzî, Fahreddin. *İsmetü'l-enbiyâ*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1988.
- Reşit Rıza, Muhammed. *Tefsîrû'l-menâr (Tefsîrû'l-Kur'an'il-hakîm)*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1999.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsîr*, Beyrut: Dâru'l Fikr, 2. Basım, 1998.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *en-Nübüvve ve'l-enbiya*. b.y.: 1980.
- Sönmez, Vecihi. "Hz. İbrâhim'in Tabi Olduğu Hak Din ve Tevhidi İspat Metodu". *Journal of İslamic Research* 27/1, 2016.
- Süyûtî, Celâleddin b. Abdirrahman. *et-Ta'zîm ve-l minne fi enne ebeveyn Resûlillah fi-l-cenne* (er-Risâletu't-Tis'a içinde) Beyrut: Dâru İhyâ'i'l-Ulûm, 1988.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdulmelik b. Ahmed. *el-Milel ve'n-nihal*. nşr. Muhammed Seyyid Keylanî. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1404.
- Şimşek, M. Sait. *Günümüz Tefsir Problemleri*. İstanbul: Esra Yayınları, 1997.
- Taberî, Muhammed b. Cerir. *Câmi'ul-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. thk. Abdullah b. Abdul Muhsin et-Türkî. b.y.: Daru'l Hicr, 1. Basım, 2001.
- Taberî, Muhammed b. Cerir. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1407.
- Tevrat. çev. Hakkı Demirel. İstanbul: Müjde Yayıncılık, 1994.
- Tümer, Günay. "Âzer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/316-317. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yavuz, Yusuf Şevki. *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*. İstanbul: İlim ve Kültür Yayınları, 1983.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Vahiy". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/443-447. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yar, Erkan. "Hz. İbrâhim ve Akılcı Metodu". *Kelam Araştırmaları* 4/2, 2006.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-akâvîl fi vucûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kitabi'l Arabî, 3. Basım, h. 1407.
- Zühaylî, Vehbe b. Mustafa. *et-Tefsîrû'l-münîr fi'l-'akâidet-i ve's-şerîat-i ve'l-menhec*. 30 Cilt. Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, h. 1418.